

PERVIVÈNCIA DE FORMES LÈXIQUES PATRIMONIALS DE L'ALT CAMP EN ELS ESTUDIANTS DE SECUNDÀRIA DE VALLS

Anna Montserrat Ciurana

OBJECTIUS I ABAST DE L'ESTUDI

Partim de la premissa que la llengua no és un ens estàtic, sinó que està sotmesa a una variació constant, provocada per factors ben diversos com poden ser la pressió d'altres llengües o altres varietats de la mateixa llengua, els processos socials (prestigi, modernitat, etc.) que motiven la tria d'una forma o una altra i els fenòmens que s'originen en la distribució i redistribució del sistema mateix. En aquest sentit, el lèxic reflecteix més que altres aspectes de la gramàtica la voluntat del parlant, per tal com aquest en té un control superior que no pas sobre la producció fonètica, per exemple.

Per aquesta raó hem triat el lèxic per fer un estudi detallat del grau de pervivència de la varietat lingüística pròpia entre uns parlants concrets: la generació més jove amb un cabal lèxic comú –és a dir, no especialitzat– ja definit. Sense arribar a extrapolar a altres mots, altres àrees ni altres grups d'edat, aquest treball ens ha de permetre detectar el grau d'arrelament de les formes considerades més tradicionals i el nivell d'introducció d'altres formes provinents d'altres llengües (espanyol), varietats (estàndard, barceloní) o registres (sociolectes juvenils).

La selecció de l'àrea geogràfica pròpia –l'Alt Camp– respon a la necessitat de disposar de la màxima informació de primera mà prèvia a l'enquesta. Hem partit, doncs, de vint-i-sis mots o expressions que formen part de la nostra competència

lèxica activa en el registre familiar¹. En aquesta tria, arbitrària pel que fa al nombre de formes elegides i a l'exclusió d'altres formes igualment apropiades, hem intentat que hi tinguessin cabuda categories diferents de mots (substantius, adjectius, adverbis, locucions i interjeccions). Des del punt de vista normatiu, també hem procurat que hi hagués diversitat: algunes apareixen al DIEC, d'altres només al DCVB o al DECAT, algunes més tan sols en reculls lèxics de la zona i d'alguna altra no en tenim constància. Sovint hi ha vacil·lacions en la grafia, que afecten sobretot les vocals neutres, provocades per aquesta manca de caràcter normatiu. RECASENS (1982: 36), en el seu primer estudi sobre el català del Camp de Tarragona, destaca en el parlar de l'Alt Camp –llevat d'Alcover– “un índex elevat de paral·lelismes lèxics exclusius amb el català oriental central i un rebuig evident de vocables propis de dialectes occidentals ben típics d'altres zones del Camp”. També en aquest aspecte hem mirat d'aconseguir que hi estiguessin representats tant els mots propers a l'occidental com els propers a l'oriental.

Pel que fa a la metodologia, vam elaborar dos qüestionaris per a cada un dels informants. El primer, que avaluava la competència activa, constava de vint-i-sis definicions detallades, i l'enquestat/da havia de dir el mot o mots que utilitzava per referir-s'hi². A la segona part, un cop entregada la primera, es donaven, en un ordre diferent, els vint-i-sis mots, i l'enquestat/da havia de dir si els feia servir de vegades i si els havia sentit mai. En cas afirmatiu, se li'n demanava una definició o una exemplificació clara. Per poder localitzar un nombre suficient d'informants, vam passar els qüestionaris als dos instituts de batxillerat de la capital de l'Alt Camp. Després d'eliminar els que no s'ajustaven al conjunt de variables independents adequades a l'estudi, ens vam quedar amb cent qüestionaris, a partir dels quals hem fet el buidatge i hem extret les dades.

Prèviament a les preguntes, els estudiants havien d'indicar l'any i el lloc de naixement, la població on vivien actualment i des de quina data, l'origen del pare, la mare i els avis, el sexe i la llengua o llengües familiars. Com a condició indispensable, l'informant i un dels seus progenitors havien d'haver nascut i viscut sempre a l'Alt Camp i tenir com a llengua familiar el català. Aquests

¹ Eludint afirmacions categòriques, podem apuntar, doncs, que són coneguts per una part dels parlants autòctons nascuts en la dècada dels seixanta.

² Tot i que sempre és més fiable un discurs casual que un de dirigit, el baix índex d'ocurrències de la majoria de formes en un discurs no forçat hauria complicat enormement aquesta opció.

requisits mínims només afecten un 10% dels enquestats. A la pràctica, més de la meitat dels alumnes tenen tant els pares com tots quatre avis de la comarca. Xifrem en un 15% els alumnes que tenen com a llengües familiars tant el català com el castellà.

Quant a l'exposició dels resultats, cadascuna de les entrades, presentades en ordenació alfabètica discontinua, conté, en primer lloc, la grafia més comuna donada per les obres lexicogràfiques o, en el seu defecte, la que ens ha semblat més plausible atenent l'etimologia i la pronunciació. A continuació s'indiquen la transcripció fonètica i la categoria gramatical del mot, seguides d'un exemple en context emès per una informant val·lenca de 65 anys, filla i néta de val·lencs, casada amb un val·lenc i que sempre ha viscut en aquesta població. Seguidament, reproduïm tota la informació localitzada en les obres consultades i finalment el resultat de la nostra investigació.

Tot i que presentem la informació desglossada, val la pena fer algunes consideracions de caràcter general:

1. La proporció global homes/dones és de 45/55 i la variable *sexe* no està vinculada a un major o menor coneixement de lèxic patrimonial. L'únic aspecte destacable és la predisposició lleugerament superior en els homes a donar com a solucions mots o expressions considerats poc formals o fins i tot vulgars.
2. La variable *edat* no és pertinent perquè hem limitat l'estudi a informants de la mateixa generació, concretament als nascuts entre 1978 i 1982. Seria precisament si comparéssim els resultats obtinguts amb els que es podrien obtenir d'informants d'altres franges d'edat que segurament apreciaríem diferències notables.
3. L'*origen* sí que té una correspondència remarcable amb el manteniment de formes patrimonials: amb alguna excepció, els informants que en demostren un coneixement més alt són els que tenen uns antecedents familiars òptims: pares i tots quatre avis de la comarca (o de comarques on aquestes formes també són genuïnes). Tanmateix, hi ha casos aïllats d'individus amb circumstàncies familiars menys favorables que donen uns índexs similars. Aquest fet, juntament amb els resultats d'una enquesta paral·lela duta a terme amb 10 alumnes dels mateixos centres, castellanoparlants i procedents de fora del Camp, indiquen que la familiar no és l'única via de transmissió.³
4. El fet que la majoria de mots investigats no tinguin un sinònim exacte en la

³ En efecte, paraules com *acerat*, *esmanegar-se-les*, *xafallós* i *toca-sons*, conegudes per la meitat d'aquests últims informants, s'han transmès en l'entorn dels amics.

varietat estàndard o en altres varietats geolèctals més prestigioses dóna entrada a un bon nombre de paràfrasis, castellanismes i termes argòtics en l'univers lingüístic dels adolescents, en els casos en què es produeix la substitució de la forma patrimonial.

5. Tot i la nostra insistència que no es limitessin a consignar els mots que havien vist als llibres o sentit a la ràdio o a la televisió, és indubtable la pressió que l'ensenyament i els mitjans de comunicació exerceixen en la configuració del patrimoni lèxic de cada individu. Més o menys conscientment molts parlants entenen que allò que queda fora dels àmbits d'ús públics de la llengua queda estigmatitzat com a incorrecte. Més encara, quan aquestes són les formes pròpies de la gent gran, amb la qual cosa s'hi afegeix l'etiqueta d'antiquat, de poc "al lloro", un factor que pesa molt entre els adolescents. Amb això volem suggerir que és possible que la competència real dels enquestats sigui lleugerament superior a la que manifesten.

6. Amb el creixement espectacular de les noves tecnologies, que vehiculen una societat tendent a la uniformitat, no sembla que els usos tradicionals locals –no només els lingüístics– hagin de tenir cabuda en el segle que ve. A la vista dels resultats, una quarta part de les formes que recollim ja s'hauran extingit.

No volem acabar aquesta part preliminar sense manifestar el nostre agraïment a la direcció i al professorat afectat dels tres⁴ instituts de secundària de Valls per la bona disposició i l'amabilitat que ens han dispensat en tot moment. També, i per descomptat, als alumnes, de qui hem obtingut la col·laboració rigorosa que els demanàvem.

COMENTARI DE VINT-I-SIS FORMES LÈXIQUES

1. ACERAT/DA [əsarát] [əsaráðə] (adjectiu, amb verbs d'estat/resultat)

Quan la vai⁵ veure amb aquella cama, vai quedar acerada.

Les obres lexicogràfiques recullen el verb *acerar* com a derivat del substantiu *acer* i totes les accepcions hi fan referència en sentit més o menys propi. El *DIEC* recull el sentit figurat "tenir una llengua acerada", "esmolada", i el *DCVB* documenta a Santanyí l'adjectiu *acerat/da* com a "fort, robust,

⁴ Finalment vam passar els qüestionaris en un grup de segon i un de tercer del Col·legi Claret i en dos grups de COU de l'Institut de Batxillerat Narcís Oller.

⁵ Escrivim en rodona els fragments no normatius.

revengut”.

A Valls, a banda de les accepcions bàsiques esmentades per les obres consultades, en té una altra, “astorat, perplex, avergonyit, sense capacitat de reacció”, que no hem trobat recollida enlloc i que sembla que cal relacionar amb *cera* i no pas amb *acer*. La relació semàntica amb la locució *blanca com la cera* és evident. Malgrat que tots els informants han recorregut a altres adjectius (entre els quals destaca molt especialment *tallat*) per indicar aquest concepte, el 27% en tenen una competència passiva.

2. A LA XIMBERGA [əɫʃimbéɾɣə] (locució adverbial)

Des de que la Irene s’ha tornat a posar a treballar, tota la família va a la ximberga.

El *DIEC* dona la forma *xamberga*: “casaca ampla en què el folre, voltant la roba, forma les solapes i les botes de les mànigues”, però no esmenta la locució adverbial. El *DCVB*, a l’entrada *ximberga*, remet a *xamberga*, amb el mateix significat del *DIEC*. Com a nota enciclopèdica, observa que el mot prové del cognom alemany Schomberg, general que vingué a la guerra de Catalunya el 1650 i que duia aquest tipus de peça de vestir. Pel que fa a la locució, la considera general de tot el domini lingüístic i li atribueix dos significats: “amb la forma de la dita casaca” i “a la biorxa, de qualsevol manera, sense mirament” (pròpia del bloc oriental). El *DECAT* amplia la informació enciclopèdica⁶ i remunta la primera documentació de la locució *a la xamberga* en el diccionari de Pere LABÈRNIA (1840): “de qualsevol manera, ab descuyt” i *a la ximberga* en un diccionari mallorquí de 1840-41. També recull altres formes emparentades amb aquesta al Pallars i a Navarra .

Si bé aquesta locució, com hem dit, té un ús geogràfic general, la consignem perquè tant Alcover-Moll com Coromines recullen la variant amb *i* (*ximberga*) només a les Illes i donen la variant amb *a* o vocal neutra a la resta del domini. La forma documentada a Valls és precisament amb *i*, sense cap variació de significat respecte al que recullen les obres consultades. Només un enquestat (1%) en té competència activa, mentre que un 10% més en té competència passiva. Aquesta forma patrimonial ha anat sent substituïda per solucions com la també locució *a la babalà* o per paràfrasis com *de qualsevol manera*. La forma patrimonial barcelonina *a la biorxa* no s’ha implantat en aquestes terres.

⁶ I, per cert, grafia Schönberg amb més rigor que el *DCVB*

3. A PLEC DE BÉ [əpléγðəβé] (locució adverbial, amb el verb *arribar*)

Ja els hi va costar, ja, que arribés tot a plec de bé.

Aquesta locució de valor modal no apareix en cap de les obres consultades, ni en les de caire general ni en els reculls lèxics sobre el parlar de l'Alt Camp o del Camp de Tarragona.

A Valls es fa servir com a sinònim de *a bon terme, a bon port*, sovint després de moltes dificultats, referit, per exemple, a la collita o a un embaràs. D'entre els informants, en tenen competència passiva el 16%, i activa només l'1%, un índex purament testimonial, com l'anterior.

4. ALEGO [aléγu] (adverbi)

Espera'm, que alego estic.

Condemnat com a castellanisme, no apareix ni al *DIEC* ni al *DECAT*, que ni tan sols hi fa referència en el sentit que cal evitar-lo. El *DCVB* el recull com a vulgarisme amb el significat de “prompte, dins poc temps”. En dóna exemples de Valls i del Maestrat, i el localitza també a Barcelona, Tarragona, el Penedès, el Priorat i Tortosa. El classifica com a barbarisme a partir de *luego* i considera que l'ètim llatí *ILLICO*, “proposat per qualcú”, és impossible. *AG-PONS*,⁷ que també consigna que hi ha qui diu que és un castellanisme, es decanten, per bé que amb reserves, per un possible ètim *AD LOCUM*.

Encara que el seu caràcter de castellanisme sigui indiscutible, caldria d'una banda estudiar-ne l'antiguitat, i de l'altra, veure que el significat que li atribuïm en català (aviat, de seguida) varia respecte del castellà (després, més tard). Pel que fa a la seva pervivència, el 32% dels enquestats demostren tenir-ne competència passiva i el 25% també activa. De fet, sobta que els dos percentatges no siguin més extrems, és a dir, si tenim en compte l'alt índex de freqüència d'aquest adverbi, que en generacions de més edat segueix convivint amb *aviat*, sorprèn que *alego* no sigui conegut per la pràctica totalitat dels

⁷ AGUADÉ-PONS (vegeu bibliografia)

informants ⁸ (competència passiva), i d'altra banda, la forta estigmatització que té –no només com a “antiquat”, sinó també com a castellanisme– conduiria a suposar que, en ser interrogats, els informants triarien altres solucions menys connotades (competència activa).

5. BOTIGÓ [butiryó] (substantiu m, amb els verbs *fer* o *agafar*)

N'hi havia [de peix] per agafar un bon botigó, allí.

El *DIEC* no recull aquesta forma. El *DCVB* en dóna dues accepcions: “habitació petita en la planta baixa d'una casa” i “habitació petita on serveixen menjar i beure per poc preu”, totes dues localitzades a Palma. El *DECAT* només recull l'accepció relacionada amb *botiga*, amb el sentit de “recambro que hi ha al darrere”. Finalment, *AG-PONS* l'inclouen en la seva llista amb el significat d' “indigestió, afartada generalment de fruita o de diverses menges”, i *REC*⁹ ho reproduceix en la seva caracterització del parlar del Camp de Tarragona.

A Valls s'utilitza com a sinònim de *empatx*, exclusivament de menjar. Sembla que la segona accepció que el *DCVB* localitza a Palma podria donar una pista, encara que llunyana. Només un informant (1%) en té competència passiva. Destaca el fet que un 3% dels enquestats afirmen haver sentit aquesta paraula als avis, però li atribueixen un significat diferent de l'esperat: “petits estalvis que es van guardant per si sorgeix un imprevist”. Per designar aquest concepte, a Valls es fa servir el mot *racó* (sobretot el diminutiu *raconet* o la locució *fer racó*) que, curiosament, també vol dir “indigestió”.

6. BOTZO/A [bódzu] [bódzə] (adjectiu, sovint substantivat)

Se va casar amb una botza, mare de déu!

De les tres obres lexicogràfiques, cap no recull una forma gràfica que respongui a aquesta transcripció fonètica, ni escrita amb *t* ni escrita amb *d*. Sí que fan referència totes tres al substantiu femení *botja*, denominació que designa diverses varietats vegetals. No té sentit, però, establir una relació semàntica amb la forma documentada a Valls. En canvi, semblen obrir-se vies d'explicació per extensió semàntica a través de diversos mots amb africada sorda, per bé que

⁸ En realitat, un 7% dels enquestats van confondre aquesta forma amb la primera persona del present d'indicatiu del verb *al·legar*, amb la qual cosa el percentatge de competents passius podria augmentar lleugerament.

⁹ RECASENS (vegeu bibliografia)

l'articulació val·lenca en difereix tant en el punt d'articulació com en el grau de sonoritat. El *DCVB* documenta a l'Empordà la forma *botxo*, “bony irregular”. Encara més possibilitats sembla tenir la forma *botxa*, aquesta amb dues accepcions: “part baldera, semblant a una bossa, que es fa a una tela mal cosida o a una altra cosa mancada de l'atesament necessari” i “panxa o part inferior voluminosa d'un atuell de terrissa” (documentada l'última a Breda i al Penedès), entre altres accepcions similars. El *DECAT* a l'entrada *botxar*, recull diverses documentacions d'aquest verb en textos empordanesos, amb el significat d'“inflar-se (les plantes) per brotar”. L'autor es pregunta si pot haver-hi un creuament amb *botxa*, “bola de jugar”, i presenta un exemple recollit per Pere Coromines, molt interessant si no revelador: “...es diu de les plantes quan comencen a inflar-se per brotar (...)L'Esteve de Biure ho deia de les dones prenyades: si a Biure hi ha cent dones casades, les seixanta botxen”. Finalment, Recasens, que sí que documenta aquest adjectiu, concretament a Tarragona ciutat i amb el significat de “persona molt grassa”, el relaciona amb el balearisme *butza*, una de les accepcions del qual, reproduïda pel *DCVB*, és “panxa voluminosa”. Finalment, no podem negligir l'evident relació d'aquest adjectiu amb el verb *esbotzar*, més encara quan el *DCVB* remet a *esbutzar* com a forma preferent i el defineix com “treure la butza”, significat originari també de les Illes, que ha ampliat considerablement el seu camp semàntic.

En qualsevol cas, mentre que el verb es manté viu, l'adjectiu està en vies d'extinció: només el 2% dels informants en tenen competència passiva. Com a substituïts, trobem una àmplia gamma de possibilitats sovint fora de la normativa: “*gordo/a*”, *foca*, *vaca*, *balena*, “*ballena*”, *barril*, “*tocino*”. Una solució molt interessant és *bocoi* o *bocoit*, aportada pel 2% dels informants, que el *DIEC* i el *DCVB* només recullen en sentit literal (bóta), però que a Valls també havíem documentat en sentit figurat.

7. BULLAROC [buʎəɾóʎk] (substantiu m)

Amb aquesta màquina [de cosir] em surten bullarocs cada dos per tres.

Al *DIEC* no hi apareix aquest substantiu. El *DCVB* presenta la grafia *bullaroc* i el defineix com un “conjunt de fils o cabells entortolligats”. A Tarragona i la vall del Gaià designa una petita porció de fibres aglomerades, especialment de llana. A Valls documenta l'accepció “floc o petita porció de neu”. La informació etimològica que en dóna és insuficient. Diu que es tracta d'una variant de *bunyaroc*, “aplec de coses apilotades en desordre” (Garrotxa), mot del qual no esmenta l'ètim. El *DECAT* a l'entrada *belleroc* remet a *bullaroc*; es tractaria

d'una metètesi a partir del llatí VELLERONE. Quant al significat, recull la informació del *DCVB*, matisant que a Valls pren el sentit comparatiu de *borralló*, no de llana, sinó de neu. També aporta una nova informació de valor dialectològic: “El català comú *manyoc* és *bunyoc* (influència de *bony*) en alguns punts de l'Empordà, i en aquesta mateixa comarca, a Lledó, apareix en la variant *bunyaroc*: potser per encreuament amb *bullaroc*, que llavors no hauria estat exclusivament tarragoní”. Finalment, *AG-PONS* el grafien amb *e* i en donen dues accepcions: “entortolligament de fils o cordes” i “volva gran de neu”, que contrasta, aquesta darrera, amb l'apreciació de grandària que fa el *DCVB*.

No ens consta que aquest mot es continuï utilitzant com a sinònim de “floc de neu”, i encara en la seva accepció principal està en clara regressió: només un 4% dels alumnes enquestats en tenen competència activa i passiva, i és solament passiva per a un 14%. En general, és substituït per *embull*, *embolic* i, sobretot, “*enredo*.”

8. BURXOC [burtʃók] (substantiu m)

Al tanto *les mitges*, que hi ha *burxocs* per tot arreu.

El *DIEC* no el recull. El *DCVB* documenta la forma *burxoc* amb el significat concret, a Valls, de “tros de fusta o ferro acabat en punta”, i més genèrica del Camp i la Conca amb el de “tros de branca tallada que queda a una soca, i per extensió punt sortint d'un bastó o de qualsevol peça de llenya”. Etimològicament, defineix el mot com un derivat de *burxar* amb el sufix *-oc*. Finalment, en consigna diverses variants formals amb el mateix radicar *burx-* i amb diversos sufixos, que tenen significats semblants i tots relacionats amb l'acció de burxar: *burxó*, *burxot*, *burxanc*. El *DECAT* recull la mateixa varietat de substantius. També en documenta formes paral·leles amb prepalatal fricativa sonora. Geogràficament s'estenen per àrees tan distants com el Maestrat, Gandesa i Tortosa, i Torredembarra o la Vall d'Àneu. Concretament *burxoc* la documenta a Poboleda (Priorat) amb el significat de “ganxo de ferro amb mànec de fusta per remenar la llenya del forn”. *AG-PONS* també recullen aquesta forma i la defineixen com la “branca que sobresurt, o que està trencada, i que pot fer mal”.

El significat que hem detectat a Valls coincideix plenament amb les dues primeres definicions del *DCVB* i, per tant, amb la d'*AG-PONS*. La competència que en manifesten els estudiants de batxillerat és més baixa de la que esperàvem